

LUBOMÍR GÁBOR

Uniwersytet Mateja Bela (Bánska Bystrica)

KOZMOLOGICKÉ DIMENZIE PRAVDY A KLAMSTVA V ĽUDOVÝCH ROZPRÁVKACH

Cosmological dimensions of the truth and lie in the folk tales

The order analyses west Slavic folk tales about Jesus Christ and St. Peter's wandering on the Earth, which does not correspond with the Holy Bible. The paper attempts to prove, that there may be found some functional similarities between couples Jesus Christ – St. Peter and Mitra – Varuna as representants of the Indo-European mythological tradition. They had represented the cosmological connection of antagonistic elements – day and night, life and death, truth and lie etc. Jesus Christ and St. Peter as figures – functions in the folk tales should symbolize difficult relationships between the truth and lie.

Keywords: truth, lie, Christ, St. Peter, cosmological duality, folk tale, Mitra – Varuna, Indo-European mythology

Motívy pravdy a klamstva patria k typickým obrazom vzťahov v medziľudskom interakčnom konaní, preto majú výrazný noetický potenciál, prejavujúci sa v rôznych umeleckých spracovaniach. Na ploche tohto príspevku sa pokúsime poukázať na skutočnosť, že prítomnosť univerzálneho motívu vzájomných vzťahov pravdy a klamstva vo folklóre môže implicitne skrývať kozmologický význam a môže byť odtlačkom mytologických predstáv indoeurópskych národov či Praslovanov ako jednej vývinovej vetvy indoeurópskej jazykovej rodiny. Takéto predstavy sú v tesnom spojení s vierou, že poriadok a organizovaný systém sveta sú zabezpečované súčinnosťou protikladov, ktoré sa navzájom kontrolujú, dopĺňajú a podporujú. Obraz funkčných vzťahov pravdy a klamstva preto celkom iste patrí k najvýznamnejším špecifikám indoeurópskej mytológie, ktorej pozostatky možno identifikovať v priestore folklóru.

Vzhľadom na relatívne širokú bázu využitia daného motívu v ľudovej kultúre sa v tomto príspevku sústredíme najmä na distribúciu princípu pravdy a klamstva v ľudových rozprávkach západoslovanskej

proveniencie, pričom si všimame prejavy kozmologickej duality oboch princípov, textovo sa opierajúc o ľudové rozprávky o pozemskom putovaní Krista Pána so svätým Petrom, ktoré sú klasifikované v medzinárodnom indexe rozprávkových tém a motívov ATU pod číslom 750 – 779 *Boh odmeňuje a trestá*.

Samotné pôsobenie Krista so sv. Petrom v rozprávkach, výrazne prekračujúce rámec biblickej tradície, nás motivuje v oboch postavách – funkciách hľadať mytologicko-poetické paralely s indoeurópskou tradíciou prvofunkčných božstiev Mitru a Varunu v zmysle koncepcie G. Dumézila (1988). Práve spomenuté božstvá stelesňujú okrem iného i koexistenciu pravdy a klamstva v mytológii, je preto pravdepodobné, že modelové typy postáv Krista a sv. Petra nadviazali na magicko-kozmozlogické atribúty neoddeliteľného (dvandvového) modelového božského páru Mitra – Varuna a v procese postupnej kristianizácie pohanských spoločenstiev, v slovanských regiónoch prebiehajúcim nerovnomerne už od 7. storočia, ich v ľudovom myslení na základe konkrétnych charakterových podobností a konceptuálnych analógií dokázali celkom nahradiť.

Putovanie Pána Ježiša Krista so sv. Petrom sa vo väčšine dochovaných rozprávok západoslovanských ľudových tradícií spája najmä s motívmi krádeže, klamstva, túžby po pomste alebo podvodu, ktorých sa dopúšťa závistlivý, lakomý, nepoctivý, tvrdohlavý, ustráchaný, ale aj aktívny sv. Peter v opozícii voči dobrotivému, rozumnému, mierumilovnému, vševedúcemu, pasívnemu, ale aj odvážnemu Kristovi. Kristus Pán Petrove klamstvá buď predvída, alebo skoro odhaľuje, pričom Petra karhá, no netrestá, pretože mu previnenie odpustí.

Z analyzovaných ľudových naratívov možno dedukovať, že postavy – funkcie Pána Ježiša a sv. Petra vykazujú zvláštny typ magickej duality, spočívajúcej v neustálej spolupráci oboch hrdinov pri pozorovaní okolitého sveta a ľudstva a aj v ich priamej účasti na spoločenských aktivitách v priebehu agrárneho roka podľa častého *modus operandi* – putovanie magického páru, náhly zlomový bod (krádež, klamstvo alebo podvod, prípadne príchod inej postavy vyvolávajúcej spor), odhalenie, riešenie konfliktu a oľutovanie viny.

Je zrejmé, že Kristus Pán (niekedy aj Otec nebeský) a sv. Peter putujú vždy spolu a na svojej ceste k neznámemu cieľu sa nerozdeľujú. Jeden člen tohto magicko-sakrálneho páru (spravidla sv. Peter) sa však kvôli svojej prchkosti či nerozumnosti väčšinou ocitne v nebezpečnej

alebo inak nezávideniahodnej situácii, ktorej riešenie či vysvetlenie sa javí len v úzkej spolupráci s párovým protikladom, čím sa znovu magicky sceľuje jeho osobnosť a vzniknutý konflikt sa harmonicky vyrieši.

[...] pošle raz Otec nebeský Petra, aby kúpil pečenú hus. Petor kúpil hus pečenú, ale lakomec oblizol, napačmal sa – a zjedol po ceste celé stehno. I spýtal sa ho Otec nebeský: ‚Petor, kdeže ti má hus druhú nohu?‘ ‚Tá nemala druhú!‘ odsekol Petor nakrátko. ‚Ach, či si to kedy videl, aby hus len jednu nohu mala?‘ riekol mu na to Otec nebeský. ‚Ľaľa, Otčíčku nebeský, tamto stojí hus o jednej nohe!‘ ukázal Petor na krdelec hús, medzi ktorými jedna stála len na jednej nohe na ľade. Otec nebeský nepovedal ani tak ani tak a šli ďalej. Prišli do veľkej hory a tam našli poklad. Otec nebeský vyňal poklad zo zeme a rozdelil na tri diely. Petor díval sa díval na tie hromádky [...] až i spýtal sa Otca nebeského: ‚Komuže bude, Otče nebeský, ten tretí diel, keď sme iba dvaja?‘ ‚Jeden bude mne, druhý bude tebe a ten tretí tomu, kto tú nohu zjedol!‘ vyriekol Otec nebeský. ‚No, Otčíčku nebeský, ja som ju zjedol, keď som bol hladný,‘ priznal sa Petor. Otec nebeský pomrzol sa trochu na Petra, že ho ocigánil¹, ale hneď zase udobril sa a dal mu tú tretiu hromádku, lebo mal Petra rád (Dobšinský 1958, 84-85).

Ako vyplýva z citovanej ukážky, sv. Peter sa pokúša svojho spoločníka oklamať, podvodným spôsobom tak očakávajúc zisk či úžitok, spoločník ale podvody a klamstvá sv. Petra tuší, predvída, prípadne veľmi skoro odhalí. Sv. Peter následne prosí Pána o odpustenie a napravenie krívd, čo Kristus (prípadne Otec nebeský) láskavo urobí, pri tom mu však nezriedka udelí ponaučenie s gnómicou platnosťou.

Magicko-sakrálny význam pravdy a klamstva v ľudových naratívnych prameňoch o pozemskej púti Krista s Petrom je ale azda najlepšie viditeľný v rozprávkovom type podľa indexu ATU 774N *Pažravosť sv. Petra*, ktorý sa v západoslovanskom prostredí rozšíril skôr pod názvom *Ako vznikli hríby*. Príbehový *modus operandi* je veľmi podobný v slovenskej, českej i poľskej tradícii (v lužickosrbskom prostredí sme výskyt tohto motívu nezaznamenali), tendenčne sa totiž začína príchodom svätého páru k chudobným ľuďom, sláviacim svadbu alebo oddychujúcim po ťažkej práci a následnou krádežou pokrmu (koláča, častejšie chleba) sv. Petrom. Počas cesty sv. Peter zámerne

¹ Slovesný tvar „ocigániť“ je významovo totožný s tvarmi oklamať, podviesť.

zaostáva za Kristom a tajne si odhryzne z ukradnutého jedla, no Kristus Pán mu zakaždým úmyselne položí otázku a sv. Peter, aby mohol nepravdivo odpovedať, musí sústo vyplúť. Na miestach, kde sústa dopadnú, vznikajú hríby.

Wędrowcy zebrali się w dalszą drogę a kosiarz w podziękowaniu za pomoc podarował św. Piotrowi kawałek chleba. Wędrowali, wędrowali... aż doszli do lasu. [...] Św. Piotr zgłodniał, ale nie chcąc dzielić się z Panem Jezusem skubał po kryjomu kawałeczki chleba. Pan Jezus wiedział o wszystkim, ale nie odwracając się zapytał: „św. Piotrze, co tam masz?” A Piotr zawstydzony wyrzucił w trawę okruszki i odpowiedział, że nic nie ma. Wędrowali, wędrowali... i jeszcze kilkakrotnie św. Piotr podjadał chleb a Pan Jezus udawał, że nie wie, co się dzieje, jednak pytał a Piotr za każdym razem wyrzucał nadgryzione kęsy i odpowiadał niezmiennie, że nic nie ma. [...] „Piotrze, nie wstyd Ci, że sam chleb jadłeś i nie podzieliłeś się ze mną?” [...] Zawstydził się św. Piotr bardzo i jednocześnie szkoda mu się zrobiło zmarnowanych kawałków. Na to jednak łaskawy Pan Jezus znalazł radę. Aby się nie zmarnowały, zamienił wszystkie okruszki w grzyby i od tej pory rosną one wszędzie. [...] A najwięcej wyrasta po 29 czerwca i starsi ludzie mówią wtedy, że św. Piotr znów grzyby sieje².

V zmysle širších indoeurópskych tradícií tu vidíme zrejme charakterové analógie k prvofunkčným božstvám typu Mitra – Varuna. V mytologických tradíciách sa Mitra správa ako dobrotivý, mierny, láskavý, priateľský, organizujúci, magický a ľstivý „Právnik“, Varuna zasa ako neľútostný, krutý, násilnícky, démonický, podvodný, prudký a putami zväzujúci „Kúzelník“. Medzi týmito božstvami však existuje úzka spätosť, ktorá sa napriek rozdielom vo sférach vplyvu prejavuje vo vzájomnej spolupráci a funkčnej prepojenosti.

K podstate indoeurópskych božstiev prvej funkcie neodmysliteľne patrí prejav kozmologickej duality, prejavujúci sa vo vzájomnej magickej súčinnosti a viditeľnej závislosti oboch božstiev, ktoré vystupujú ako jeden boh s rozdielnymi, často celkom protichodnými kvalitami. Už G. Dumézil (1988, 115-116) poukázal na skutočnosť, že v božskom páre je možné sledovať istý druh nadvlády jedného magického komponentu nad ďalším. Tento jeden člen vystupuje ako viac násilnícky, podvodný,

---

² Citované podľa: <http://smacznapyza.blogspot.sk/2011/10/jak-sw-piotr-sia-grzyby.html>

nepriateľský a ľudom vzdialený (Varuna), ten druhý ako „právny organizátor“ sveta, vyznačujúci sa skôr láskavosťou a organizačnou múdrosťou (Mitra). Vo svojich vyjadreniach G. Dumézil (1988, 116) síce dokazoval závislosť „mitrovského“ aspektu od „varunovského“, no dovoľme si uviesť, že v prípade sakrálneho páru Kristus – Peter došlo vzhľadom na striktnosť kresťanských tradícií ku kvalitatívnej inovácii spomenutej závislosti, v ktorej je Peter („varunovský“ pól) bytostne podriadený Kristovi („mitrovskému“ pólu). Je však dôležité uviesť, že napriek viditeľnej magicko-sakrálnej hierarchii, vyskytujúcej sa v tomto božskom páre, sú obaja členovia formálne rovnocenní a kooperujúci.

Z textu citovaného príbehu teda vyplýva, že hríby, ktoré sa stali symbolom krádeže, klamstva a podvodu sv. Petra („varunovský“ pól), boli z Kristovej milosti a ľútosti nad Petrovým hriechom či chudobou sveta dané ľudom ako nádej na potravu v čase hladu („mitrovský“ pól). Hríby sa tak dostávajú do magického kontaktu s chlebom, v ľudových tradíciách sa označujú ako „lesný chlieb“, v Poľsku sú známe dokonca aj pod názvom „lesné mäso“ a vnímajú sa ako potravina pre mŕtvych, symbolicky patriacich do sféry vplyvu prvofunkčných božstiev (Szymańska, 2014)³.

V slovanskej mytológii napríklad sa božstvo Veles/ Volos ako „dedič“ indoeurópskej mitrovsko-varunovskej božskej duality vo svojej funkčnej sfére považoval za správcu dobytku a pastvy, bol pastierom mŕtvych, ale jeho magické záujmy siahali podľa V. N. Toporova (Toporov 1998, 80) do širších sakrálnych sfér bohatstva, materiálnej hojnosti a plodnosti.

V ľudových apokryfoch k tejto téme hríby vznikajú väčšinou z Petrovej sliny, ktorú možno vo svojej základnej podstate vnímať ako fermentačnú látku s duálnym magickým charakterom. Tradičná viera ľudu slinám prisudzovala liečivé a hojivé účinky („mitrovský“ pól), no chápu sa aj ako symboly pohrdania, podvodu, odporu a ponížovania („varunovský“ pól). V tejto súvislosti možno celkom zaujímavú analógiu nájsť tiež v germánskej mytológii, v ktorej sa dochoval príbeh o Ódinovom koni (Ódin ako prvofunkčné božstvo), unikajúcim pred

---

³ Uvedený príspevok A. Szymańskiej pod názvom „Grzyby w kulturze ludowej“ je dostupný v internetovom zdroji „Rolniczy Magazyn Elektroniczny“ (2014) na stránke: <http://rme.cbr.net.pl/component/content/article/235-kultura-i-tradycje-ludowe/557-grzyby-w-kulturze-ludowej.html>

vlkmi a vyplňujúcim čarovné sliny, z ktorých vyrástli hříby (Szymańska 2014).

Ako bolo konštatované, zdvojené božstvá neexistujú oddelene, ich úzka kooperácia pri pozorovaní sveta a ovplyvňovaní jeho záležitostí však môže vyústiť do „prelievania“ schopností či funkcií jedného člena páru tomu druhému. Úzke spojenie Krista s Petrom môže teda viesť i k čiastočnej inovácii ich typických charakterových črt. Pozoruhodný mitrovsko-varunovský vzťah sakrálneho božského páru Krista so sv. Petrom v ľudových rozprávkach však môže dokonca prerásť aj do celkového zlúčenia dvojice do jedného modelového typu „hrdinu“, vykazujúceho duálny mytologický charakter. Interakcia vzájomne podmienených a neodlučiteľných princípov pravdy a klamstva sa v takom prípade prejavuje nie ako klamstvo alebo podvod jedného člena sakrálneho páru voči tomu druhému, ale ako symbolický agonistický zápas duálneho božstva s treťou, často negatívne hyperbolizovanou postavou, aby sa tak jasne exponoval kozmologický charakter nastoleného sporu a jeho riešenia.

V rozprávke *Zachráněný chasník* z českého prostredia sv. Peter čiastočne ustupuje z epickej šírky príbehu a stráca sa v tieni jeho párového protikladu, Ježiša Krista, ktorý v príhodnom okamihu svojou rozumnosťou, ľstivosťou („mitrovský“ aspekt) a magickými hrozbami či svätým ohňom („varunovský“ aspekt) dopomohol k oslobodeniu nevinného človeka a ako pán nad životom a smrťou, patriacimi do jeho sféry vplyvu, dozeral na dodržiavanie spoločenského poriadku a prijatých dohôd.

[...] Náš pan hrabě odsoudil mladého Jíru k trestu smrti. Jeho milá Anička chce před popravou za něho orodovat. Pan hrabě se to doslechl a vzkázal jí, že když bude mít pravdu, useknou Jírovi hlavu, když nebude mít pravdu, že ho oběsí. [...] Když přišli do vsi, vyptali se, kde bydlí Jírova milá Anička a vešli do statku [...] Kristuspán se přitočil k Aničce a že jí něco poví, co jí udělá radost. Pak [...] jako by jí z očí koukala nová naděje [...] Kristuspán se jenom tajemně usmíval a svatý Petr taky [...] A už tu byl kočár pana hraběte. Seděl v něm tlustoch, už od pohledu nelida, hlavu nesl vysoko, jako by chtěl slunce schramstnout [...] ‚Vím, že Jíra bude oběšený.‘ Pan hrabě pokýval hlavou: ‚Máš pravdu, bude oběšený.‘ [...] ‚Když mám pravdu, musí být sřatý.‘ ‚Tak mu useknou hlavu, to je jedno.‘ Ale Anička mu odporovala: ‚To není jedno. Pak nemám pravdu a musí být oběšený.‘ ‚Bude tedy oběšený.‘ ‚Nesmí být oběšený, když jsem

mluvila pravdu.' Pan hrabě se zarazil [...] A Anička hned: ‚Když nemůže být Jíra oběšený ani štatý, tak ho propusťte!‘ Hrabě se zle zasmál [...] Ale tu ze zhromáždění vystoupil Kristuspán. Jeho tvář zářila a oči mu plály svatým hněvem [...] A pan hrabě honem do kočáru. Odjel pryč [...] A byla slavná svatba [...] (Stanovský 2005, 23-26).

Distribúcia pravdy a klamstva v citovanom príbehu môže byť interpretovaná ako ukážka magického zápasu, v ktorom sa súper vzájomne snažia oklamať sa, podvieť či preštiť, a tak dosiahnuť víťazstvo nad protivníkom. Kristus Pán, ktorý vo väčšine rozprávkových verzí vystupuje ako pasívna postava, prejavuje tu svoju iniciatívnosť, vďaka čomu spor nadobúda magicko-sakrálny charakter a smeruje k zabezpečeniu mieru v rozprávkovom mikrokozme. Postava Krista ako „mitrovského“ obhajcu pravdy sa v danom príbehovom type stáva akýmsi „varunovským“ manipulátorom a tajuplným radcom, narábajúcim s pravdou ako s agonistickou zbraňou dôvtipu, bystrosti, ba až zdanlivého klamu.

Len pod podmienkou víťazného absolvovania tohto typu zápasu, v ktorom pravda („mitrovský“ aspekt) ľstivo slúži ako prostriedok moci nad nepriateľom či súperom („varunovský“ aspekt), sa ustanovuje nový kozmologický poriadok konkrétneho rozhraničeného priestoru rozprávkového sveta.

V zmysle indoeurópskych mytologických tradícií sa védsky Mitra prejavoval ako milosrdný boh, bdejúci nad pravdou a dodržiavaním zmlúv, predstavoval puto, binárny záväzok medzi zmluvnými stranami, ktorým poskytoval *kšéma* – urovanie a mier. Význam slova Mitra v konečnom dôsledku veľmi pravdepodobne súvisí s významami lexém puto, priateľstvo, zmluva či mier.

Varuna zasa dohliadal na dodržiavanie mravného poriadku (*rta*) a strážil spoločenský zákon (*dháman*). Etymológia slova Varuna môže odkazovať na etymón *wel vo význame pozorovať, strážiť, ale aj vedomosť, preto sa v zobrazovacej symbolike toto božstvo prejavovalo ako vševidiaci a vševidiaci pán tisícich očí, schopný meniť podoby a podvodným spôsobom oklamať zblúdených či dôverčivých ľudí, no zároveň trestajúci klamárov a krivoprišažníkov, zosielať na nich smrteľné rany a choroby (podľa indickej tradície ide najmä o tzv. vodnatieľku – *džalódararóga*), prípadne zväzujúc ich magickými uzami (*tenata*) (Puhvel 1997, 64-67).

Sakrálny charakter uzlov a zväzovania všeobecne, ktorý sa v zložitých transformáciách rozšíril do väčšiny indoeurópskych náboženských systémov, sa neodmysliteľne spájal s božstvami prvej funkcie ako jeden z ich primárnych atribútov. V germánskej mytologickej sfére Ódin – Tíwaz, slovanský Veles/ Volos, litovský Velnias (Velinas) či keltský Esus – Lugh(us) ako funkční „dediči“ védскеj mitrovsko-varunovskej duality bdeli nad dodržiavaním ľuďmi daného sľubu, ktorý sa symbolicky znázorňoval prostredníctvom uzlov, a vyžadovali si obeť v podobe obesenia alebo zadusenía, ktoré sa u animálnych národov považovali za čestný a dôstojný spôsob smrti a symbolicky súviseli s mágiou uzlov či pút.

Práve motívy zadusenía, uskrtenía alebo obesenia sa v západo-slovanskom, čiastočne i vo východoslovanskom areáli intenzívne vyskytujú najmä v rozprávkovom type o „*Petrovej čapici*“, kde slúžia ako prostriedky hnevu sv. Petra voči nevinnému človeku, ktorému sa chcel sv. Peter pomstiť, pretože mu závidel jeho úspechy alebo krásu.

Na tomto mieste možno ešte doplniť fakt, že kontrastnosť sakrálneho páru Kristus – Peter sa stala námetom aj pre množstvo príbehových sujetov s humorným charakterom, ktorých pozoruhodné varianty sa dochovali v lužickosrbskej rozprávkovej tradícii. Na ilustráciu možno uviesť príbeh *Hlupy čert a swj. Pětr*, v ktorom sa pravda a klamstvo zreteľne exponujú ako prostriedky zápasu medzi ľstivou podstatou, reprezentovanou sv. Petrom na jednej strane, a zákernou, no naivnou podstatou, zosobnenou v postave diabla, na druhej strane.

Něhdy džěštaj swj. Pětr a čert kradnyč a wuzwolištaj sebi najprjedy swinjo. Swj. Pětr rjekny: ‚Ja wozmu sebi přědkowne a ty zadnje.‘ Tak dosta čert jenož wopušku wot swinječa. K swinjacej pječeni sluša kaľ, a tuž daštaj so do kaľu. Swj. Pětr rjekny: ‚Ty maš spódnje a ja zwjeršne.‘ A tak dosta swj. Pětr hłowički a čert hłuby. Nětk džěštaj neple (pola druhich řěpu) kradnyč. Tu pak čert rjekny: ‚Dwójcy sy mje zjebaľ, nětk pak chcu raz ja zwjeršne měč a ty dóstanješ spódnje.‘ Tak měješe swj. Pětr neple a čert zelišćo (Nedo 1956, 347).

Napriek tomu, že sujet má skôr anekdotický charakter, extrahované motívy pravdy a klamstva, prezentované vo verbálnom i fyzickom konaní oboch postáv, nadobúdajú rysy magického skrotenia

nadprirodzeného súpera, čo je kľúčovou podmienkou kozmokrátorského procesu.

Napokon možno len konštatovať, že Kristus Pán a sv. Peter v ľudových rozprávkach a apokryfoch, ktorí pravdepodobne fungujú ako substitúcie indoeurópskych prvofunkčných božstiev, môžu byť teda stelesní zložitých variácií i neodlučiteľných, nutne koexistujúcich princípov pravdy a klamstva – niet pravdy bez klamstva tak, ako v ľudových naratívoch neexistuje Kristus bez sv. Petra.

Konfliktné situácie, vznikajúce počas ich pozemského putovania, nadobúdajú charakter magicko-kozmo-logického zápasu s cieľom podviesť, oklamať či magicky prekonať svojho súpera. Práve klamstvo a podvod tu úspešne účinkujú ako úvodné agonistické katalyzátory deja, pričom iste nie je náhoda, že sú zväčša spojené s postavou sv. Petra, ktorý sa v príbehovom pásme výraznejšie prejavuje najmä na začiatku rozprávkových sujetov, a je to napokon princíp pravdy, t. j. harmonickej konklúzie deja, vďaka ktorej v závere naratívov získava prevahu Kristus Pán ako strážca pravdy a konštituent magicko-sakrálneho poriadku i systému konkrétneho rozprávkového mikrokozmu.

LITERATÚRA:

- Dobšinský Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti*. Bratislava 1958.
- Dumézil Georges: *Mitra-Varuna. An essay on two Indo-European Representations of Sovereignty*. New York 1988.
- Nedo Pawol: *Sorbische Volksmärchen*. Bautzen 1956.
- Puhvel Jaan: *Srovnávací mythologie*. Praha 1997.
- Stanovský Vladislav: *Jak chodil Kristus pán se svatým Petrem po světě*. Kostelní Vydří 2005.
- Szymańska Aleksandra: *Grzyby w kulturze ludowej*, „Rolniczy Magazyn Elektroniczny” 2014 [online]: <http://rme.cbr.net.pl/component/content/article/235-kultura-i-tradycje-ludowe/557-grzyby-w-kulturze-ludowej.html>
- Торгов Владимир: *Предыстория литературы у славян*. Москва 1998.